

Tilburg University

De geest van de hoogleraar van toen. Van de klassieke opleiding naar een professionele basishouding

Barendrecht, J.M.

Published in:
Nederlands Juristenblad

Publication date:
2000

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Barendrecht, J. M. (2000). De geest van de hoogleraar van toen. Van de klassieke opleiding naar een professionele basishouding. *Nederlands Juristenblad*, 75(2), 79-86.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

De geest van de hoogleraar van toen

Van de klassieke opleiding naar een professionele basishouding¹

1 Verledenverheerlijking

1.1 De terugkijkende privatist

Over de hoogleraar privaatrecht van toen, is veel meer bekend dan over die van nu. Meijers, Scholten en Eggens spoken nog steeds door het WPNR. Privatisten kijken vaak terug. Dat is niet vreemd, want het privaatrechtelijke handwerk is voor een belangrijk deel dogmatisch van aard. De meeste privatisten ordenen de gegevens die het geldende recht bepalen en dat zijn vooral zaken uit het verleden: jurisprudentie, materiaal uit de wetsgeschiedenis en argumenten die ‘de schrijvers’ hebben gehanteerd. In zekere zin loopt de civilist achterwaarts richting de toekomst. Zijn blik is op het verleden gericht en met het materiaal dat dan binnen zijn gezichtsveld komt, hoopt hij de problemen van nu op te kunnen lossen.

Soms kijkt hij zelfs naar het verre verleden. Rechtsgeschiedenis, een vak dat nog steeds een plaats heeft in de juridische opleiding, is vaak vooral geschiedenis van het privaatrecht. En die geschiedenis komt ook regelmatig terug in privaatrechtelijke handboeken of proefschriften. Er is een algemeen gedeeld geloof in het vermogen van het aloude privaatrechtelijke systeem om de huidige maatschappelijke verhoudingen te reguleren. Nieuwenhuis, een toonaangevende hoogleraar privaatrecht van deze tijd, heeft er zelfs zijn handelsmerk van gemaakt om klassiek juridisch gedachtegoed los te laten op problematiek van nu. De civilist bekijkt het heden vanuit het verleden en laat zich op zijn hoogst een beetje opjagen door kronieken die het recent gepasseerde in kaart brengen. Maar recent is hier een betrekkelijk begrip, want in de nieuwste arresten van de Hoge Raad gaat het meestal om geschillen die al een jaar of zeven oud zijn.

---

¹ Dit artikel is mede geïnspireerd door een toespraak van Staatssecretaris Cohen tijdens het diner bij de NJV-vergadering van dit jaar, waarin hij het thema professionalisering aan de orde stelde. Bij navraag op het ministerie bleek dit gedeelte van zijn toespraak echter niet op schrift te staan. Delen van dit artikel zijn voorts ontleend aan een lezing die de schrijver op 30 september j.l. hield tijdens een studiedag van de Centrale Raad van Beroep.

1.2 Een jaarkaart voor de toekomst

Er is niets tegen terugkijken. De Museumjaarkaart is een groot goed. Groningen heeft een mooi nieuw museum en de rechtshistorie die daar wordt bedreven door Lokin c.s. is een bezoek meer dan waard. Maar het is wel een beperkte visie dat het voldoende is om het privaatrechtelijk systeem grondig te bestuderen, het een beetje te herschikken en er de laatste arresten in te integreren. Het is ook een gemakkelijke weg. Een excuus om in het verleden te kunnen opgaan. Om het te kunnen houden bij jurisprudentie- en literatuur onderzoek. Om geen systematische studie te hoeven maken van de omstandigheden en belangen van nu. Te vaak blijft de beoefening van het privaatrecht hangen in het in kaart brengen van het verleden, zonder dat maatschappelijke probleem van nu echt beet te pakken. En, laten we wel wezen, als men al uit de bibliotheek tevoorschijn komt, is het bijzonder onwaarschijnlijk dat het probleem van nu kan worden opgelost met een les van toen. Dan was het probleem heus al wel opgelost door één van die andere terugkijkers.

Dit verhaal gaat dus niet over het verleden. Het gaat over de manier waarop de geesten uit het verleden het heden bepalen. Het gaat over de hoogleraar privaatrecht, maar geldt wellicht ook voor de professoren op andere klassieke rechtsgebieden, en misschien gaat het zelfs op voor alle juridische beroepen die met hun tradities worstelen. Het richt zich op de toekomst, een vreemd gebied, waar iedere privatist een jaarkaart voor zou moeten kunnen krijgen. Zwaar gesubsidieerd!

2 1925-1970: De intellectueel en zijn geest

De geest van de hoogleraar, die maar blijft rondwaren, is een intellectueel die al voor de oorlog werd benoemd. Hij werkt thuis. Hij schrijft boeken en WPNR artikelen in vele afleveringen, met een grote inzet en liefde voor het vak. Hij geeft colleges, waaruit zijn leerlingen veertig jaar later nog letterlijk kunnen citeren. Zijn promovendi staan één keer in de vier maanden trillend voor de deur van het grachtenpand en worden door zijn vrouw op het gemak gesteld middels thee met een wolkje melk en koekjes. Zijn droom is een codificatieopdracht, maar de Hoge Raad zijn meer waarschijnlijke voorland.

De geest van de hoogleraar van toen is een wijs mens. Hij begrijpt het recht, omdat hij het leven begrijpt. Hij begrijpt het leven, zoals mensen vroeger het leven begrepen: door het te leven. En als intellectueel heeft hij een voorsprong op de rest, omdat hij het leven kan interpreteren in het licht van wat zijn klassieke opleiding hem heeft gebracht. Hoogleraren, maar ook andere juristen en vergelijkbare academische beroepsbeoefenaren, hadden hun vakkennis. Wat zij in hun werk meer

moesten doen dan vakman zijn, deden zij op algemene ontwikkeling en op hun culturele achtergrond. Het gymnasium en de academische omgeving vormden voor hen de toegang tot de wereld van de roman, het toneel, de opera, de beeldende kunst en de Mattheus. Dit vormde het kader waarin zij de veelheid van menselijke karakters, lusten en emoties plaatsten, een kader dat werd aangevuld met vooral in het studentenleven verworven sociale vaardigheden, met het gevoel dat dit alles integreert en na verloop van tijd met ervaring.

De hoogleraar van toen had waarschijnlijk ook minder mooie kanten. Maar daar horen we weinig meer van, al staat wel vast dat promovendi-mishandeling regelmatig voorkwam en dat colleges niet altijd voor iedereen te volgen waren. Over het geheel genomen, deed hij het echter goed en was hij de juiste man, op de juiste plaats en in de juiste tijd. Wie het allemaal precies wil nalezen raadplege ‘Acht civilisten in burger’ of de vele terugkijkende artikelen die men in de jaargangen van het WPNR tegenkomt.²

3 1970-1990: Watertrappen

3.1 Snelle veranderingen

Watertrappen is een onderdeel van de klassieke vorming. Net als geldt voor latijn, is het onduidelijk wat je er in het echte leven mee zou kunnen bereiken. Het enig denkbare is dat de watertrapper hoopt op een reddingsboei. De kant bereiken is niet aan de orde. Te ver weg.

Van de hoogleraar van toen weten wij veel, maar van de hoogleraar van 1970 tot 1990 minder. Het zou interessant zijn eens de hypothese te testen dat deze periode er één was van moeizaam overleven. De hoogleraar van deze periode bevond zich waarschijnlijk in een snel veranderende omgeving. Het is allemaal geschiedenis en dus bekend bij de civilisten die dit tijdschrift lezen: de toename van de studenten-aantallen, het grotere aantal medewerkers, de toenemende eisen die aan het onderwijs werden gesteld, meer noodzaak van begeleiding bij het onderzoek, democratisering, een grotere facultaire organisatie, bureaucratisering dus, en daarna bezuiniging. Veel ‘meer’ vooral, niet alleen op de universiteit, maar ook daarbuiten. Meer tijdschriften, meer publicatiedwang en meer cursussen.

---

² J.M. Van Dunné c.s., Acht civilisten in burger, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1977 (herdrukt in 1987)
en ==

3.2 *De onvoorbereide hoogleraar*

Het was een geheel nieuwe situatie, die waarschijnlijk om een totaal nieuwe aanpak vroeg, maar de veranderingen lijken de hoogleraar volstrekt onvoorbereid te hebben getroffen. Er was geen hulp, en voorzover die er was, had zij de vorm van beleidsambtenaren die in hogere universitaire sferen leefden en de problemen op de werkvloer niet zagen, of niet konden oplossen.

Degene die het onderzoek naar deze periode gaat verrichten, zal wellicht constateren dat de meeste hoogleraren min of meer op de vlucht sloegen. Sommigen verlieten de universiteit. Maar de vlucht van velen was vooral een terugvallen op het model van de hoogleraar van toen. De hoogleraar privaatrecht van die tijd werkte thuis om de onstuurige veranderingen op de werkplek te weerstaan. Hij geloofde dat juist kon zijn wat in zijn taakomschrijving stond. Op de '40% onderwijs' viel nog wel wat te beknibbelen, maar de '20% bestuur' werd altijd veel en veel meer, en de '40% onderzoek' leden daaronder: een extra reden om de tijd goed te besteden, zodat hij wel thuis moest werken. Alleen als er een probleem was, of een vergadering, toog hij naar de universiteit. Te laat natuurlijk om werkelijk invloed te hebben. En de waarden van het klassieke model: het persoonlijke gezag van de hoogleraar, zijn persoonlijke wijsheid en zijn tomeloze inzet voor het vak, bleken niet effectief meer.

Als de hoogleraar inderdaad zo reageerde, was dat begrijpelijk. Net zo begrijpelijk als het in een reflex omhoog wijzen met de vingers bij het watertrappen. En de reddingsboei kwam maar niet. Geen restauratie van het hoogleraarsambt in de oude glorie. Geen zeven vette jaren, na de bezuinigingsronden.

3.3 *Een mindere periode?*

Als de hoogleraar van deze tijd het moeilijk had, zou dat zichtbaar moeten zijn in de resultaten. Wie deze periode zou onderzoeken, uitsluitend omdat het aardig leesvoer zou opleveren natuurlijk, zou wellicht op het volgende stuiten. Een analyse van de privaatrechtelijke boekenplank levert waarschijnlijk weinig opvallende boeken op van hoogleraren.³ Velen schreven na hun proefschrift geen enkel boek meer,

---

3 De boeken die in deze periode verschenen waren vooral proefschriften. Van de boeken die hoogleraren privaatrecht schreven, noem ik Schoordijk's commentaren op de boeken 3 en 6 Nieuw BW die wel invloed op de codificatie hadden, maar thans niet veel meer worden gebruikt, Brahn's boek over de fiduciaire eigendom, dat toch in belangrijke mate beschrijvend was en Bloembergen's onderzoek naar de afdoening van verkeersongevallen. Vranken's Mededelings-, informatie- en onderzoeksplichten

of het moet een bewerking van een handboek zijn geweest. Geen grote nieuwe commentaren, wel het nodige werk met weinig diepgang: kortere artikelen of noten met een enkele opmerking met eeuwigheidswaarde. Een sterke spreiding van de energie en aandacht over veel meer tijdschriften, series, losbladigen, cursusmappen en ander diffuus materiaal.⁴

Onze hypothetische onderzoeker zal waarschijnlijk ook constateren dat het klassieke privaatrecht in deze periode flink is uitgekleeft door functionele rechtsgebieden: milieurecht, mediarecht en informatierecht bijvoorbeeld. De eigendom is er nog, of is die de volgende prooi voor het insolventierecht? Onderwerpen als de wil, het contract en de onrechtmatige daad zijn eveneens onaangetast, maar hoeveel eer is er nog aan die uitgebeende onderwerpen te behalen?

Is het toevallig dat de grootste problemen ontstonden aan de UvA en in Leiden, waar de klassieke traditie het sterkste was, zo zal de onderzoeker zich afvragen? Een grote staf waaraan weinig richting werd gegeven en steeds terugkerende bezuinigingsronden lijken vooral daar hun tol te hebben geëist. Pas dit jaar begint men in Amsterdam helemaal opnieuw met drie jonge hoogleraren. Zullen zij ook definitief een streep onder het verleden zetten? In de Leidse vakgroep privaatrecht lijkt de worsteling met de klassieke traditie nog in gang.

3.4 De rol van de hercodificatie

In deze grondige studie over de hoogleraar privaatrecht van 1970 tot 1990 zal ongetwijfeld ook de aandacht krijgen dat veel privaatrechtelijk werk in het teken stond van de afronding van het Nieuw BW. Een mooie prestatie van deze generatie, zou men kunnen zeggen. Maar heeft het Nieuw BW achteraf gezien nu zoveel vernieuwing gebracht? Is het systeem nu echt zoveel beter en completer geworden? Werkt het privaatrecht in de praktijk beter dan voorheen? Of is het toch vooral een andere manier van opschrijven geweest, en zouden de in het wetboek opgenomen inhoudelijke vernieuwingen ook zonder dat wetboek wel zijn gekomen? Een nadeel van de hercodificatie kan zijn geweest dat het de neiging van de privaatrechtswetenschap heeft versterkt om zich te richten op de grondtrekken van het systeem. Het nieuwe wetboek lijkt bovendien te hebben geleid tot veel plichtmatige literatuur over alle leerstukken die daarin voorkomen: boekjes als de Monografieën Nieuw BW, die het

---

verscheen eerst in 1989 en zou men als het startpunt van een nieuwe periode kunnen zien.

4 Zoals de Visitatiecommissie Rechtsgeleerdheid 1990-1994 dit uitdrukte, zie haar rapport p. ==.

geldende recht tot uitgangspunt nemen en over het algemeen erg weinig toevoegen.

Had het ook anders gekund? Misschien waagt de terugkijker zich aan een blik over de grens. In Duitsland, en ten dele ook in Frankrijk, lijkt de dogmatische rechtswetenschap inmiddels een laag dieper te gaan dan bij ons. Hoogleraren privaatrecht hebben zich durven specialiseren, terwijl een specialist op het gebied van aansprakelijkheid zich in Nederland altijd nog een beetje moet schamen als hij het goederenrecht niet bijhoudt. Duitse commentaren graven wezenlijk dieper dan de onze.⁵ Literatuur en hoogste rechtspraak in Frankrijk en Duitsland houden zich bijvoorbeeld bezig met vragen rond moderne contractsvormen, die vanuit de systematiek van het recht misschien details betreffen, maar maatschappelijk van groot belang zijn. Op terreinen als de aansprakelijkheid van de notaris, leasing of de franchiseovereenkomst zijn er in Duitsland verschillende handboeken die ieder al meerdere drukken hebben beleefd. Wij lijken wat meer te zijn blijven hangen in algemene leerstukken als rechtsverwerking, nietigheden of algemene voorwaarden, terwijl men in die landen een stap dichterbij de maatschappelijke werkelijkheid kon komen door de toepassingen van die leerstukken op bijzondere terreinen systematisch te benaderen.

In de Verenigde Staten heeft de privaatrechtswetenschap zich ook in een andere richting ontwikkeld. Rechtseconomie en rechtssociologie zijn er in geïntegreerd. Dat leidde tot volledig nieuwe onderzoeksvragen en een hoogstaand academisch debat. Deze slag hebben wij in Nederland vrijwel geheel gemist. Rechtssociologie en rechtseconomie zijn randgebieden gebleven, al probeert men nu in Maastricht, Rotterdam en Tilburg de aansluiting op het gebied van de rechtseconomie te hervinden, waarbij overigens niet Nederlandse, maar Belgische hoogleraren het voortouw hebben genomen.

Natuurlijk, zo zal onze kroniekschrijver zeggen, is ons rechtsgebied kleiner en kunnen wij niet alles even goed doen. Maar de crisis in het

---

5 De Palandt, het Duitse 'Kurz-Kommentar' op het BGB, waarvoor Duitse rechtsgeleerden de neus ophalen, omdat het zo summier zou zijn, maar waarvan ieder jaar een nieuwe druk verschijnt, telt ongeveer 3 miljoen woorden, waarvan er geen één te veel is. Het in opzet vergelijkbare Nederlandse Tekst & commentaar, dat overigens even duur is, becommentarieert de boeken 3 tot en met 7A BW in == woorden. De echte commentaren als Staudinger, Soergel of het Münchener Kommentar kennen eigenlijk geen Nederlandse pendant. De losbladigen zijn (op zichzelf, als zij bij zijn, nuttige) dataverzamelingen, maar de auteurs mogen hierin niet kritisch of evaluerend zijn.

universitaire bestaan, de geringe output aan diepgaand werk, de gerichtheid op het Nieuw BW en de internationale vergelijking wijzen er alle op dat de jaren 70 en 80 geen bloeiperiode zijn geweest.

4 1990 en verder: De professionele professor?

4.1 Een nieuwe start?

In 1990 werd de wetstekst definitief en kon een streep onder de boeken 3, 5 en 6 Nieuw BW worden gezet. Is dat tevens een nieuwe start geweest? En heeft de hoogleraar nieuwe wegen gevonden om de snel veranderende omgeving te weerstaan? Er zijn enkele signalen die hoopvol stemmen.

De rechtsvergelijking heeft tot een nieuw soort zingeving geleid. Mensen als Hondius en Hartkamp hebben daar een nieuwe start mee gemaakt en worden met name in Maastricht en Tilburg gevolgd. Europees privaatrecht is het sleutelwoord. Niet dat iemand direct op een Europees BW zit te wachten, maar het is in ieder geval het soort lange termijn onderzoek dat echt aan de universiteit thuis hoort en dat tot fundamentele vernieuwing kan leiden. Onze fixatie op codificatie heeft in dat opzicht bovendien tot een voorsprong geleid. Al wie in Europa codificeert, roept de hulp in van Nederlandse civilisten. Of die meer hebben te bieden dan ervaring is overigens de vraag. Over de doelen en werkwijzen bij een privaatrechtelijke codificatie heeft in de periode dat wij met het Nieuw BW bezig waren merkwaardigerwijs weinig expliciete theorievorming plaatsgevonden.⁶

4.2 Ondernemerschap

Veel belangrijker lijkt nog dat sommige hoogleraren weer grip proberen te krijgen op dat waar de hoogleraar van de voorafgaande periode voor vluchtte. Kortmann, in Nijmegen, is duidelijk 'in control'. Hij is de hoogleraar-ondernemer van de 90-er jaren. Terwijl alle andere faculteiten achter de schaarser wordende studenten aanliepen, zag hij in dat meer studenten niet noodzakelijkerwijs leiden tot beter onderwijs en onderzoek, mede omdat het bedrag dat de overheid voor iedere extra student overheeft, nauwelijks opweegt tegen de extra kosten die voor deze moeten worden gemaakt. In Utrecht, Leiden en elders werd de slag om de student gevoerd met extra begeleiding, nieuwe studieonderdelen en meer herkansingen. Kortmann richtte zich echter op de postacademische opleiding en trok de beroepsopleidingen voor het

---

6 Zie eigenlijk slechts Hartkamp, Florijn, ===

notariaat en de bedrijfsjurist naar Nijmegen toe. Internationale onderwijsprogramma's volgden. Pittige, marktconforme prijzen, zorgden ervoor dat de financiële basis werd vergroot, en dat er weer onderzoekstijd kon worden gevonden. Een erkende onderzoekschool, met partners in het juridische bedrijfsleven, en goed gepositioneerd in de markt waar het meeste valt te halen, is het resultaat.

Is dit ondernemerschap verraad aan het echte hoogleraarschap of is het de derde weg naar de toekomst? Voor ondernemerschap pleit dat dit een zinvolle manier is om naar een activiteit als het hoogleraarschap te kijken. Daarbij gaat het er niet om dat winst het doel is en dat men zijn zakken vult. Neen, de invalshoek van de ondernemer betekent dat de hoogleraar zichzelf betere vragen kan gaan stellen.

De vraag: 'Hoe wordt ik een goed hoogleraar?' is natuurlijk de meest wezenlijke, maar echte existentiële vragen zijn niet te beantwoorden. Wie niet concreter wordt dan dat, blijft gemakkelijk hangen in een ideaalbeeld van klassiek hoogleraarschap, of gaat zichzelf de onmogelijke eis stellen dat hij schittert op alle fronten. Vanuit de invalshoek van het ondernemerschap ontstaan vragen als: 'Hoe vorm ik een goed onderzoeksteam?' 'Hoe kom ik aan de goede mensen?' 'Welk onderzoek willen wij met dat team het liefste verrichten?' 'Waar willen wij over vijf jaar met elkaar zijn?' 'Welk netwerk is in dat verband voor ons belangrijk?' 'Welke activiteiten leveren ons hoeveel op aan kennis, geld, bekendheid of contacten?' 'Hoe presenteren wij onszelf en ons onderzoek naar buiten toe?' 'Wat voor type publicaties, symposia, websites en internationale contacten streven wij na?' 'Hoe bewaken wij de kwaliteit van onze output?' 'Hoe houden wij onze vakkennis bij en wordt die verspreid binnen de onderzoeksgroep?' 'Hoe zorgen wij voor een goede opleiding en begeleiding van onderzoekers?' 'Hoe zien wij hun carrière-verloop?' 'Hoe verzorgen wij de kwaliteit van de processen die tot onderzoeksresultaten leiden, van onderwerpskeuze, via methoden van onderzoek, tot aan de wijze van presentatie?'

Misschien stelde een hoogleraar van toen zich ook wel eens dit type vragen, maar er was weinig reden dat systematisch te doen. Hij hoefde veel minder keuzes te maken: voor publicatie van een artikel kwamen bijvoorbeeld alleen WPNR, Themis of het NJB in aanmerking en als nevenactiviteit was er misschien een enkel advies te geven. Hij hoefde zijn keuzes ook niet te expliciteren of te verantwoorden, want hij had geen groep medewerkers om zich heen die enige leiding van hem verwachtten.

4.3 *Professionalisering van het hoogleraarschap en andere academische beroepen*

Wat de hoogleraar van nu voor heeft op zijn ambtgenoten van vorige perioden, is dat het veel gemakkelijker is dan vroeger om tot een antwoord op dit soort vragen te komen. De hoogleraar van toen moest het doen met de klassieke opleiding en wat daarop volgde, een diffuus mengsel van algemene ontwikkeling, cultuurkennis, sociale vaardigheden, gevoel en ervaring.

Tegenwoordig gaat dat anders. Mensen denken meer na over de manier waarop ze iets doen. Zij proberen hun handelingen en redeneringen te expliciteren. Zij bespreken die met anderen. Zij geven elkaar feed-back. Zij bekijken hoe andere mensen dit type probleem aanpakken. Van sollicitatie via management tot aan pensionering en van bevalling via affectieve relaties tot stervensbegeleiding; overal bestaat tegenwoordig expliciete kennis over die mensen kan helpen om het leven beter te leven en het werk beter te doen. Wie iets wil weten over teamwork, over het ontwikkelen van een gemeenschappelijke visie, over kwaliteitsbeleid, of over het onderhouden van een netwerk, heeft die kennis wellicht niet onder handbereik, maar kan in een paar dagdelen basiskennis verwerven, dat hem in het dagelijkse werk een flink eind op streek kan helpen. Kant en klare oplossingen zal men niet tegenkomen, maar wel een denkkader en enkele belangrijke do's en don't's (let op de parallel met de structuur van juridische kennis). Hoogleraren van nu kunnen kortom een professionele en lerende houding innemen ten opzichte van zaken die zij in hun juridische opleiding niet hebben meegekregen.

5 **De dilemma's voor de hoogleraar van de toekomst**

De hoogleraar van nu is dus beter toegerust dan die van de jaren 70 en 80 om veranderingen te doorstaan. Welke vragen zal die hoogleraar in de nabije toekomst tegenkomen? Of zijn dit misschien de vragen die nu al volop spelen, maar die langzaam in het vizier komen van iemand die gewend is achteruit richting de toekomst te lopen?

5.1 *Professionaliseren of niet?*

Het eerste dilemma is met het voorafgaande al gegeven: stort de hoogleraar zich in de professionaliseringsslag of niet? Professionaliseren kan en gebeurt overal in het bedrijfsleven, bij de overheid en zelfs in de rechterlijke macht en de advocatuur, maar moet de hoogleraar daaraan meedoen? Vakmensen hebben over het algemeen weinig zin om te

professionaliseren buiten hun vakgebied. Artsen willen medici blijven en hebben weinig belangstelling voor gesprekstechniek, hoewel zij de hele dag met patiënten praten. Advocaten springen bovenop alle jurisprudentiecurssussen die zij kunnen krijgen, maar hebben geen behoefte aan een opleiding op het gebied van onderhandelingen, terwijl zij dagelijks onderhandelen. Hoogleraren hebben evenzeer de neiging om alleen te problematiseren, expliciteren en reflecteren op hun juridische vakgebied en misschien nog wel sterker. Zij hebben immers voor die functie gekozen op grond van hun specifieke juridische belangstelling en zijn daarvoor geselecteerd op daarmee sporende kwaliteiten door oudere hoogleraren met vergelijkbare kwaliteiten. Vakmensen zijn op dat vakgebied heel sterk en daarbuiten professionaliseren betekent op andere vakgebieden komen en daar als het ware opnieuw beginnen. Dat geeft onzekerheid en het verlaten van het eigen vakgebied wordt ervaren als een soort afscheid nemen.

Een goede reden om mee te doen aan de professionaliseringsslag lijkt mij dat het helpt. Je moet het gedaan hebben om de smaak te pakken te krijgen. Toen ik hoogleraar werd, vanuit het beschermde wereldje van de cassatieadvocatuur, had ik er nauwelijks over nagedacht dat ik mede een vakgroep zou moeten leiden. Ik had een vaag idee dat mij dat gemakkelijk af zou gaan. Met wat enthousiasme, met wat charme en met wat eerlijkheid zou ik het wel rooien en voor de rest zou ik vooral heerlijk wetenschapper kunnen zijn. Niets was minder waar. Twee jaar na mijn binnenkomst was de stemming in de vakgroep tot een minpunt gedaald. Mijn wetenschappelijke ideeën sloegen niet aan. Goede mensen gingen weg. Hoe het precies is gegaan, weet ik niet, maar het gaat nu een stuk beter en ik weet wel dat ik mij heel goed heb verdiept in overschijnlijk prozaïsche dingen als: ‘Hoe voer ik een functioneringsgesprek?’ ‘Hoe begeleid ik promovendi?’ ‘Hoe zit ik een vergadering voor?’ ‘Hoe komen wij als vakgroep tot een gezamenlijke koers?’ Mij heeft het enorm geholpen om de kennis die over dat soort dingen is ontwikkeld tot mij te nemen. Ik doe dat dan op de manier die juristen eigen is: literatuuronderzoek; boeken er over kopen; de bibliotheek in. En ik heb er veel over gepraat met collega’s. Anderen gaan misschien naar cursussen, of laten zich adviseren.

Een slechte reden om niet te professionaliseren lijkt mij dat dit aan anderen binnen de organisatie kan worden overgelaten. Het is een illusie dat kwaliteitsbeleid kan gedaan door beleidsmedewerkers, het leidinggeven door de faculteitsdirecteur of het voeren van functioneringsgesprekken door personeelsfunctionarissen. Die mensen kunnen een

heel goede ondersteunende rol vervullen, maar zij kunnen deze zaken niet overnemen. Daarvoor zijn zij te wezenlijk.

Is professionaliseren leuk? Wordt het niet enorm serieus als je alles in je werkende leven gaat expliciteren, bespreken en met hulp van kennis gaat doen? Is het niet veel leuker om jurist te blijven en de rest op gevoel te blijven doen? Om puzzels op te lossen, wettelijke regelingen in elkaar te laten grijpen en analogieredeneringen toe te passen? Het is maar hoe je het bekijkt. Ook die andere dan juridische puzzels te doorgronden, daar kennis bij te zoeken en te kijken welke analogieën bruikbaar zijn, kan zeer boeiend zijn.

5.2 Het nationale of het internationale forum?

Nog altijd publiceren Nederlandse hoogleraren in het privaatrecht primair in de Nederlandse taal en in Nederlandse juridische tijdschriften, net als de overgrote meerderheid van hun vakgenoten in het buitenland overigens nationaal plegen te publiceren. Er zijn echter verschillende redenen om voor een internationaal forum te kiezen.

Rechtsvergelijking is de tendens en daarbij wordt steeds duidelijker dat de functionele methode van rechtsvergelijking de meest zinvolle is. Deze methode gaat uit van feitelijke situaties, waarvoor men vervolgens bekijkt hoe andere rechtsstelsels deze normeren. De resultaten van dit soort onderzoek zijn ook interessant voor het publiek binnen deze andere rechtsstelsels. Wie deze methode toepast, merkt voorts dat vergelijkbare rechtsvragen in verschillende landen vaak worden aangepakt met behulp van sterk vergelijkbare inhoudelijke argumenten. Die inhoudelijke argumenten, zoals die over de gedragsprikkel die van een bepaald type regel uitgaan, of de andere effecten die daarvan mogen worden verwacht, zijn niet uniek voor één juridisch systeem en lenen zich dus erg goed voor een internationaal debat. Daarbij sluit aan dat rechtseconomie en rechtssociologie steeds belangrijker worden. Het kader dat deze hulpwetenschappen aanbieden, betekent dat het wetenschappelijk debat nog weer eens lossier komt van een concreet juridisch systeem. Er ontstaat zo steeds meer een gemeenschappelijke taal waarmee rechtswetenschappers uit verschillende landen met elkaar in discussie kunnen treden.

Binnen de universitaire wereld wordt het ook steeds moeilijker om een uitzonderingspositie voor de rechtswetenschap te bepleiten. Economen en sociologen hebben ook lang getracht vol te houden dat de Nederlandse economie en de Nederlandse maatschappij een aparte aanpak vergden, zodat zij alleen verantwoording verschuldigd waren aan

het Nederlandse forum. Maar op deze wetenschapsgebieden is thans toch de norm dat wetenschappelijke prestaties primair worden afgemeten aan de impact op het internationale forum. De vrij algemeen gedeelde overtuiging op deze terreinen is dat de methodiek en het merendeel van de onderzochte verschijnselen niet aan landsgrenzen gebonden zijn. En voor de methoden en de verschijnselen van de rechtswetenschap geldt dat waarschijnlijk evenzeer.

Een probleem is dat het internationale forum nog maar in beperkte mate bestaat. Er zijn weinig internationaal verspreide juridische tijdschriften en die bereiken over het algemeen maar een klein gedeelte van de in aanmerkingkomende collega-wetenschappers. Het lijkt echter een kwestie van tijd voor dat internationale forum tot ontwikkeling zal komen. Wellicht zal dat gaan doordat het Amerikaanse forum enigszins internationaliseert, zoals dat op veel andere wetenschapsgebieden is gebeurd. En uiteraard biedt ook het internet volop mogelijkheden.⁷ Er wordt in ieder geval binnen een aantal Nederlandse rechtenfaculteiten een duidelijk beleid gevoerd om vaker in andere talen te publiceren en dat beleid begint ook effect te krijgen.

Een ander probleem daarbij is dat de rechtswetenschapper streeft naar directe invloed op de rechtspraktijk. Voor de privatist is het onverteerbaar dat de Hoge Raad zijn gedachten niet tot zich zou nemen en de raadsheren hebben echt geen tijd om internationale tijdschriften te gaan doornemen. Ook wat dat betreft zijn er echter tekenen die op verandering duiden. Rechtsgebieden als informatierecht, EG-recht en wat ik maar even het recht noem dat internationale transacties beheerst worden steeds belangrijker. Zo het recht daarvoor al niet eenvormig is, convergeert het snel. Advocaten opereren nu in werkelijk internationale kantoren, en ondernemingsrechtjuristen al wat langer. Advocaten zijn ook minder angstig om binnen andere rechtsstelsels actief te zijn en verdiepen zich dan ook in dat vreemde recht. Zij hebben in ieder geval in theorie de mogelijkheid om gegevensbestanden uit verschillende rechtsgebieden aan elkaar te koppelen. Lexis-Nexis biedt niet alleen Amerikaanse, maar ook Engelse en Franse rechtspraak aan. Het zou best zo kunnen zijn dat deze ontwikkelingen er relatief snel toe leiden dat de

---

⁷ Zeer aanbevelenswaardig zijn de wekelijkse e-mail tijdschriften van het Social Sciences Research Network (www.ssrn.com). Er zijn onder meer tijdschriften voor contractenrecht, aansprakelijkheidsrecht, procesrecht en geschiloplossing en ook voor vele niet privaatrechtelijke rechtsgebieden. Daarin zijn abstracts opgenomen van artikelen die op deze terreinen verschijnen. De artikelen kunnen soms worden gedownload en in ieder geval per e-mail worden opgevraagd bij de auteur.

rechtspraktijk werkelijk internationaliseert. Maar het is evengoed mogelijk dat de hoogleraar die zich nu op het internationale forum stort, te vroeg is.

5.3 Over de grenzen van het eigen vakgebied heen of niet?

De bekendste Amerikaanse rechtswetenschapper en rechter, Richard Posner, beweert al enige tijd dat de dagen van het recht als een autonome discipline zijn geteld. Rechtsvinding is bij hem in belangrijke mate een ‘policy’ kwestie. De rechter gaat eerst op zoek naar de doelstellingen die aan de wettelijke regeling ten grondslag liggen. Dan bekijkt hij welke uitkomst, gezien die doelstellingen, te prefereren is als de beste oplossing voor de maatschappij.⁸ De beslissing moet daarna nog wel worden ingepast in het bestaande recht en in het bestaande stelsel van precedentes. Misschien gaat Posner in onze ogen te ver en legt hij te veel de nadruk op de maatschappelijk wenselijke uitkomst, maar zeker is dat de maatschappelijke wenselijkheid van het resultaat ook voor de Nederlandse rechter van groot belang is.

Volgens Posner betekent het streven naar maatschappelijk wenselijke resultaten dat de rechter anders moet kunnen redeneren dan alleen maar juridisch. Hij moet zijn vermogen om pragmatisch te denken op een hoger niveau brengen. Maatschappijwetenschappen als de economie, de sociologie en de psychologie trachten een bijdrage te leveren aan een zo goed mogelijke inrichting van de maatschappij. De rechter die zijn taak serieus neemt, zal deze kennis willen gebruiken. Voor Amerikaanse begrippen is dit geen revolutionair betoog. Amerikaanse rechters zijn immers altijd al sterk geneigd geweest inhoudelijke argumenten mee te wegen. De Amerikaanse juridische opleiding is niet zozeer gericht op kennis van één juridisch systeem, maar op de mogelijke juridische oplossingen voor casussen en de maatschappelijke afwegingen die daaraan ten grondslag liggen. En de hulpwetenschappen zijn in Amerika veel sterker in het juridische onderwijs en onderzoek geïntegreerd, zoals wij zagen.

Maar wat moet de Nederlandse hoogleraar hiermee? Van buiten de harde kern van de rechtswetenschap wordt al lang aangedrongen op de noodzaak meer multidisciplinair onderzoek te verrichten.⁹ In het privaatrecht gebeurt dat nog maar mondjesmaat. Het geloof in het systeem overheerst en is misschien nog wel sterker geworden dan het

---

⁸ R.A. Posner, *The Problems of Jurisprudence*, 1993, Cambridge Mass.: Harvard University Press, p. 132.

⁹ Rapport Verkenningcommissie Rechtsgeleerdheid 1999, p. 111.

vroeger was. Tekenend is dat in Vranken's Algemeen deel geen aandacht wordt geschonken aan wat bij Scholten nog een prominente plaats had als het 'teleologische' argument: het argument verwijzend naar de maatschappelijke gevolgen van de beslissing. Nog tekenender is dat de juichende commentaren dit niet eens hebben gesignaleerd.

Daarmee wil ik niet zeggen dat Vranken en andere privatisten geen aandacht zou hebben voor de maatschappelijke aanvaardbaarheid van rechterlijke beslissingen, maar wel dat dit rekening houden met maatschappelijke gevolgen slechts indirect en impliciet gebeurt. Wat expliciet wordt gemaakt in wetenschappelijke artikelen, maar ook bijvoorbeeld in conclusies voor arresten van de Hoge Raad, is wat de rechtsbronnen over het probleem vertellen, tot en met de laatste nieuwsbrief. De maatschappelijke gevolgen van mogelijke oplossingen worden zelden geëxpliciteerd, laat staan systematisch in kaart gebracht en gewogen. Wij moeten maar hopen dat de oordelende privatist daar oog voor had, dat zijn rechtsgevoel op de juiste plaats zat, dat hij voldoende maatschappelijke ervaring had, of dan toch tenminste dat hij een goede gymnasium-opleiding kreeg, veel las, af en toe naar toneel ging, en in zijn studententijd niet te veel verkeerde vrienden had.

Daarmee zijn wij weer terug bij de professionalisering en de redenen die vakmensen aanvoeren om daar niet aan mee te doen. Een professionele rechter die echt in de maatschappij wil staan, zal gebruik willen maken van de kennis over die maatschappij. De maatschappij, die zelf zo sterk professionaliseert, zal van de rechter verwachten dat deze op een professionelere wijze tot zijn beslissing komt. De rechtswetenschapper die zichzelf als wetenschapper serieus neemt, zal geen genoegen kunnen nemen met gevoelsmatige oordelen over wat goed is voor de maatschappij, maar zal ook ten opzichte daarvan een lerende en expliciterende houding moeten innemen. Het ligt allemaal in elkaars verlengde: professionaliseren, gebruik maken van kennis en een echter wetenschappelijke houding.

Een reden om het oordeel over het behoren niet verder te professionaliseren zou kunnen zijn dat men dit aan anderen kan overlaten. De economische, sociologische en psychologische argumenten moeten maar door vakmensen uit die wetenschapsgebieden worden aangedragen en wij juristen kunnen ons lekker bij onze juridische leest houden. Die keuze is misschien nu nog mogelijk. Maar naar mate de druk van de maatschappij op de rechtspleging om te professionaliseren groter wordt, zal de bijdrage van zuivere rechtswetenschappers daaraan steeds marginaler worden. En

waarom niet tegemoet komen aan de vraag uit de maatschappij en de uitdagingen oppakken die uitgaan van nieuwe wetenschappelijke vragen?

Maar dat kunnen juristen toch helemaal niet: economie, sociologie en psychologie? Neen, maar wat zij wel kunnen gebruiken, is het voor hen direct relevante deel van de handboekenkennis die op die gebieden is verzameld: over de wijze waarop een geschil zich ontwikkelt, over de gang van zaken bij contractsonderhandelingen of over de psychische gevolgen van een ongeval bijvoorbeeld. Wat er in die handboeken staat, is echt wel iets beter dan wat wij over die onderwerpen kunnen vermoeden op basis van onze gymnasium-opleiding. Wij kunnen bovendien de goede vragen proberen te stellen aan wetenschappers op die andere gebieden. En wij kunnen op zijn minst explicieter de mogelijke maatschappelijke gevolgen van beslissingen over het behoren in kaart brengen, zodat andere disciplines zich daarover kunnen buigen. Inderdaad, de dagen van het recht als autonome discipline zijn geteld.

5.4 Geleefd worden of zelf de eigen vragen stellen?

Hoogleraar worden betekent in een stramen terecht komen van bekende werkvormen: hoorcolleges geven, werkcolleges en tentamens coördineren, een oratie houden, promovendi begeleiden, opponeren bij promoties, lezingen houden en pao-cursussen geven, een stuk losbladige voor je rekening nemen, plaats nemen in de redactie van een tijdschrift, preadviezen schrijven, plaatsvervanger worden, noten en commentaren op arresten schrijven, gevraagd worden voor artikelen, af en toe een opinie, een optreden voor een lokale televisiezender, een arbitrage, een hooggeleerd advies, een commissie hier en daar, een decanaat misschien en zo door tot het afscheidscollege. Voor de jonge hoogleraar privaatecht het weet (en jong zijn ze, als ze worden benoemd), zit hij of zij vol met een allegaartje van toezeggingen, waarvan de nakoming veel minder voldoening oplevert dan het gevraagd worden. Er is altijd wel een reden om ja te moeten zeggen: verbreding, verdieping, contacten, oefening, contacten met de praktijk, volgende opdrachten of dienstverlening aan de maatschappij.

Het grote gevaar is dat de hoogleraar slechts de vragen van anderen gaat beantwoorden. Een uitnodiging om een arrest te becommentariëren, een Monografie Nieuw BW te schrijven of een Asser-deel te bewerken, wordt als een eer beschouwd. Maar daaraan gevolg geven betekent dat men dezelfde oude onderzoeksvragen krijgt voorgelegd, die de Hoge Raad, de wetgever of de vorige bewerker zich hebben gesteld, en waarschijnlijk al heel behoorlijk hebben beantwoord. Voor men het weet,

is men een betweter met te veel oog voor detail. Goede wetenschappers gaan op zoek naar nieuwe en verrassende vragen. Vaak zijn dat vragen die hun eigen ziel raken, die dicht aanliggen tegen wat hen persoonlijk beweegt, want dat zijn de vragen waarmee zij ook anderen in beweging kunnen krijgen. Vaak zijn dat ook vragen die buiten de traditionele grenzen van het vakgebied komen, en die vakgenoten dus een beetje vreemd vinden. Soms gaat dat over als de nieuwe invalshoek de oplossing voor dat oude probleem dichterbij blijkt te brengen. Wie zijn agenda te veel door anderen laat bepalen, komt zelden toe aan iets eigens, iets nieuws, iets verrassends. Het eerste wat een hoogleraar eigenlijk zou moeten problematiseren, expliciteren en bespreken, is de manier waarop hij of zij tot onderzoeksvragen komt.

5.5 *Traditionele werkvormen of niet?*

Het laatste dilemma voor de hoogleraar van de toekomst is hoe hij omgaat met de hiervoor genoemde werkvormen, die al sinds hooglerarenheugenis bestaan. Zijn die allemaal nog geschikt in de huidige tijd? Het proefschrift is zo'n werkvorm, die het universitaire wereldje meer in de weg zit dan goed doet. Noten waren vroeger misschien het medium, maar geldt dat ook nu de meeste praktijkjuristen hun informatie halen uit gespecialiseerde tijdschriften en de NJ vooral een naslagwerk is geworden? Artikelen worden nog steeds geschreven alsof zij worden gelezen in plaats van geraadpleegd, wat een andere opbouw vergt. Ergens in de nabije toekomst zullen veel van die werkvormen moeten worden vervangen door nieuwere methoden, die beter aansluiten bij de behoeften van de afnemers van onderzoek en onderwijs. Nemen hoogleraren hierbij het voortouw, of wachten zij af?

Voor al op het gebied van het onderwijs is er heel veel te doen. Slechts een enkele begenadigde docent weet de neerwaartse spiraal van ongemotiveerde studenten en weinig geïnspireerde colleges te doorbreken. Ook hier laat het klassieke hoogleraarschap overigens nog zijn sporen na. Een hoogleraar zou moeten genieten van de mogelijkheid om met jonge mensen over het recht in debat te gaan. Maar aan het geven van college over de hoofdlijnen van het contractenrecht aan zalen met enkele honderden studenten is niets romantisch te ontdekken. Gezocht zal moeten worden naar effectievere manieren om studenten voor het vak te interesseren dan door het keer op keer uiteenzetten van de stof. Maastricht vervult op dit gebied al lang een voortrekkersrol, maar dan wel met het nadeel van een zeer hoge onderwijslast. Oefenrechtbanken, zoals die in Leiden en Nijmegen zijn ontwikkeld, zijn waarschijnlijk

slechts de eerste stap naar sterkere aandacht voor vaardigheden. Het privaatrechtsonderwijs, dat in Nederland jaarlijks aan enkele duizenden studenten wordt aangeboden, heeft een schaal die zich goed zou lenen voor het ontwikkelen van onderwijsvormen op basis van informatietechnologie. Maar daarvoor is samenwerking nodig en het woord professionalisering durf ik nauwelijks meer op te schrijven.

6 Slot

Er is één troost: de hoogleraar staat bij dit alles niet alleen. Overal om hem heen woedt een soortgelijke gevecht, de slag die vakmensen aan het maken zijn: van intellectueel, via overbelaste watertrapper, naar professional. De tijd is voorbij dat men puur om zijn vakmanschap wordt gewaardeerd. De maatschappij verlangt die professionele attitude. Men heeft geduld, want men begrijpt best dat wij al heel hard werken. En niemand verwacht dat wij alles perfect kunnen. Eén van de beste dingen van deze tijd is dat wij mogen toegeven dingen niet goed te doen, zolang wij tonen dat wij lerende zijn. Maar de beste reden om te professionaliseren, is niet dat anderen dat verlangen. Het is een middel om het werk en de toekomst te vormen; om te voorkomen dat het werk en de geesten uit het verleden jouw vormen.